

LECH ANTONOWICZ

GRANICE PAŃSTWA POLSKIEGO (SZKIC PRAWNOMIĘDZYNARODOWY)

Ustawa o ochronie granicy państwowej z 12 października 1990 r. określa granicę Rzeczypospolitej Polskiej jako powierzchnię pionową, przechodzącą przez linię graniczną oddzielającą terytorium państwa polskiego od terytoriów innych państw i od morza pełnego. Granica państwowa rozgranicza również przestrzeń powietrzną, wody i wnętrze ziemi (art. 1)¹. Można zaznaczyć, że konstrukcja tej definicji jest odpowiednia także dla innych państw, z wyjątkiem wyspiarskich, które nie graniczą z którymkolwiek innym państwem, oraz państw śródlądowych, które z natury nie mają granic morskich.

Podstawą prawnomiędzynarodową granic państw są umowy międzynarodowe oraz zwyczaj międzynarodowy. To pierwsze źródło jest szczególnie obfite w przypadku państw, których granice ulegały w przeszłości dużym i częstym zmianom. Widać to bardzo wyraźnie na przykładzie państwa polskiego, co w krótkim zarysie ma przedstawić niniejszy artykuł. Traktuje o granicach lądowych, pomija zaś sprawę polskiej granicy morskiej.

1. GRANICE DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

W polskiej nauce prawnohistorycznej kwestia, czy Druga Rzeczpospolita pod względem prawnomiędzynarodowym była kontynuacją Pierwszej Rzeczypospolitej, czy też państwem nowym, jest nadal dyskusyjna. Opowiadając się

Prof. dr hab. LECH ANTONOWICZ – emerytowany profesor zwyczajny Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Obecnie wykłada w Wyższej Szkole Ekonomii i Innowacji w Lublinie.

¹ Tekst jednolity Dz.U. z 2009 r., nr 12, poz. 67.

na rzecz tej drugiej tezy², trzeba określić czas powstania państwa polskiego. Można to uczynić tylko w przybliżeniu, gdyż zdarzenie tego rodzaju zawsze jest wynikiem procesu, którego nie da się sprowadzić do jednego dnia. Późniejszy wybór dokładnej daty zawiera w sobie siłą rzeczy element umowności czy nawet arbitralności.

Zasadniczym warunkiem powstania państwa w sensie prawa międzynarodowego jest suwerenne władztwo terytorialne. Można przyjąć, że w odniesieniu do Drugiej Rzeczypospolitej warunek ten został spełniony w listopadzie 1918 r. Wtedy bowiem pod niezależną władzą polską znalazły się: zachodnia część Galicji, większa część Śląska Cieszyńskiego, fragmenty Orawy i Spiszu oraz prawie całe terytorium Królestwa Polskiego, złączonego *de iure* z Rosją, a do tego czasu będącego pod okupacją wojenną Austrii (część południowa) i Niemiec (część północna).

Pierwszym aktem dyplomatycznym Drugiej Rzeczypospolitej był telegram Józefa Piłsudskiego, jako wodza naczelnego Armii Polskiej, z 16 listopada 1918 r., zawiadamiający rządy wszystkich państw wojujących i neutralnych o istnieniu „państwa polskiego niepodległego, obejmującego wszystkie ziemie zjednoczonej Polski”³. Ta formuła była prawdziwa co do faktu istnienia państwa, ale odnośnie do jego granic miała właściwie charakter programowy. Ani państwo polskie, ani też państwa sąsiednie nie traktowały ówczesnego układu polityczno-terytorialnego w tej części Europy jako już uregulowanego na stałe. Czasem znajdowało to nawet wyraz w aktach prawnych państwa polskiego. Tak więc ustawa o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej z 1 sierpnia 1919 r. zaczynała się od słów: „Dopóki nie zostaną ustalone granice Państwa Polskiego...”⁴. Okoliczności powstania Drugiej Rzeczypospolitej sprawiły, że jej granice kształtowały się w ciągu pięciu lat, to znaczy do 1923 r.

Powstanie państwa w sensie prawa międzynarodowego jest wprawdzie uwarunkowane rzeczywistą i w miarę stabilną władzą na jakimś terytorium, ale nie jest konieczne definitywne ustalenie jego granic. Dlatego też niezgodniony jeszcze kształt terytorialny Drugiej Rzeczypospolitej nie przeszkodził jej uznaniu ze strony innych państw tworzących ówczesną społeczność

² L. ANTONOWICZ, *Narodziny Drugiej Rzeczypospolitej ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 5(28), s. 17-28. Inne stanowisko zajmuje J. KOLASA, *Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. w świetle prawa międzynarodowego*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 5(88), s. 9-39.

³ H. JANOWSKA, T. JEĐRUSZCZAK (red.), *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866-1925*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1984, s. 441-442.

⁴ Tamże, s. 514.

międzynarodową. Proces jej uznania międzynarodowego zaczął się już w końcu 1918 r. i w zasadzie zakończył się w roku następnym⁵.

Walka o granice Drugiej Rzeczypospolitej toczyła się w różnych formach – zarówno na forum dyplomatycznym, jak i na polach walk zbrojnych. Nowo powstałe państwo polskie znalazło się w ostrym konflikcie z niemal wszystkimi państwami sąsiednimi, a więc nie tylko z Niemcami i Rosją, ale także z nowymi państwami, to jest Czechosłowacją i Litwą, oraz z będącym *in statu nascendi* państwem ukraińskim. Tylko z Łotwą i Rumunią Polska nie miała sporów terytorialnych.

Problematyka prawnomiędzynarodowa granic Drugiej Rzeczypospolitej jest obszerna i niejednorodna. Różni się też w odniesieniu do granic z poszczególnymi państwami.

Główną podstawą granicy polsko-niemieckiej w okresie międzywojennym był traktat pokoju z Niemcami z 28 czerwca 1919 r., który zawierał zresztą niektóre postanowienia dotyczące także innych granic Polski. Traktat ten, zwany traktatem wersalskim, wszedł w życie 10 stycznia 1920 r., wtedy zaczął obowiązywać Niemcy oraz trzynastcie innych państw, w tym także Polskę⁶.

W Wielkopolsce już w końcu 1918 r. wybuchło powstanie, które wkrótce doprowadziło do przejścia władzy w tej dzielnicy przez Polaków. Naczelna Rada Ludowa w Poznaniu nie była organem państwa polskiego, lecz ciałem powstańczym, walczącym z państwem niemieckim. Linia demarkacyjna określona w rozjemie z 16 lutego 1919 r. stała się podstawą ustalenia wielkopolskiego odcinka granicy polsko-niemieckiej w traktacie wersalskim. Także na mocy tego traktatu przyłączono do Polski część Pomorza Gdańskiego, dając jej w ten sposób dostęp do Bałtyku. Sprawa zaś granicy polsko-niemieckiej na Powiślu, Warmii i Mazurach oraz na Górnym Śląsku zależała od plebiscytów, przeprowadzonych na tych terenach. Z pierwszego regionu do Polski przyłączono zaledwie osiem gmin, podczas gdy na rozstrzygnięcie sprawy przynależności państwowej Górnego Śląska duży wpływ miały trzy powstania śląskie (1919, 1920 i 1921). Ostatecznie Rada Ambasadorów złożona z przedstawicieli Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Japonii (Stany Zjednoczone nie ratyfikowały traktatu wersalskiego) przyznała Polsce około 30% obszaru plebiscytowego.

Traktat wersalski ustalił także granicę między Polską a Wolnym Miastem Gdańskiem, utworzonym na podstawie tego traktatu (dział XI). Miała charak-

⁵ J. MAKOWSKI, *Umowy międzynarodowe Polski 1919-1934*, Drukarnia W. Łazarskiego, Warszawa 1935, s. 323-324.

⁶ B. WINIARSKI, *Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego*, Nakład Komitetu Wydawniczego Podręczników Akademickich, Warszawa 1938, s. 151-211.

ter szczególnie ze względu na osobliwy status prawnomiędzynarodowy tej jednostki geopolitycznej. Pozostając pod ochroną Ligi Narodów, terytorium to zostało włączone do obszaru objętego polską granicą celną, a jego sprawy zagraniczne prowadził rząd Polski. W polskiej nauce prawa międzynarodowego W.M. Gdańskowi na ogół odmawiano charakteru państwa⁷, wobec czego granicy polsko-gdańskiej, dość dokładnie opisanej w art. 100 traktatu wersalskiego, nie należałoby traktować jako granicy międzypaństwowej.

Ustalenie granicy Polski z Czechosłowacją wymagało rozstrzygnięcia kwestii jej biegu przede wszystkim na terenie Śląska Cieszyńskiego, a ponadto w rejonach Orawy i Spiszu. Decyzją z 27 września 1919 r. Rada Ambasadorów postanowiła przeprowadzenie plebiscytów na tych obszarach, ale potem zmieniono stanowisko w tej sprawie i decyzją z 28 lipca 1920 r. uznano jako ostateczną granicę polsko-czechosłowacką linię demarkacyjną, która pozostała Zaolzie po stronie czechosłowackiej⁸.

Spośród wszystkich granic Drugiej Rzeczypospolitej najbardziej dramatyczny przebieg miało ustalenie jej granicy wschodniej. W porządku chronologicznym najpierw pojawiła się kwestia losu politycznego Galicji Wschodniej. Dążenie do utworzenia tam niezależnego państwa ukraińskiego dało asumpt do polsko-ukraińskich walk zbrojnych. Trwające od listopada 1918 do września 1919 r. działania wojenne zakończyły się zwycięstwem strony polskiej i poddaniem tego obszaru władzy państwa polskiego. Proklamowana we Lwowie 13 listopada 1918 r. Zachodnioukraińska Republika Ludowa przestała istnieć jako oddzielny podmiot już 22 stycznia 1919 r. w rezultacie jej zjednoczenia z Ukraińską Republiką Ludową ze stolicą w Kijowie. Z rządem zjednoczonego państwa ukraińskiego Polska porozumiała się najpierw w sprawie zawieszenia broni, a 21 kwietnia 1920 r. między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej została zawarta umowa o charakterze politycznym wraz z konwencją wojskową⁹. Umowa ta ustaliła granicę polsko-ukraińską, pozostawiając Galicję Wschodnią oraz zachodnią część Wołynia w składzie państwa polskiego. Niepodległe państwo ukraińskie nie zdołało jednak zachować swojego istnienia, ulegając przemocy ze strony rewolucyjnej Rosji.

Wobec powyższej sytuacji wschodnia granica Drugiej Rzeczypospolitej została ustalona w wyniku prawie dwuletniej wojny polsko-radzieckiej (trwała

⁷ Por. J. MAKOWSKI, *Zagadnienie państwowości Wolnego Miasta Gdańska*, Warszawa 1934.

⁸ H. JANOWSKA, T. JĘDRUSZCZAK (red.), *Powstanie II Rzeczypospolitej*, s. 580-585.

⁹ Tamże, s. 550-551.

od stycznia 1919 do października 1920 r.), zakończonej wstępnie umową o preliminarzach pokojowych i rozejmie z 12 października 1920¹⁰, a definitywnie – traktatem pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą z 18 marca 1921 r., przy czym rząd rosyjski uczynił to również w imieniu Białorusi¹¹. Partnerem traktatowym Polski była w tym przypadku przede wszystkim Rosja, dominująca wśród republik radzieckich, zjednoczonych zresztą wkrótce w postaci ZSRR.

Granica polsko-radziecka została dość dokładnie opisana w art. II traktatu ryskiego. Stanowiła ją linia biegnąca od Dźwiny aż do ujścia rzeki Zbrucz do Dniestru. Rząd ZSRR w okresie międzywojennym oficjalnie nie kwestionował prawomocności tej granicy.

Strony traktatu ryskiego zgodziły się ponadto, że uregulowanie sprawy terytoriów spornych między Polską a Litwą należy wyłącznie do tych dwóch państw (art. III). Tym terytorium była przede wszystkim ziemia wileńska.

W październiku 1920 r. Wilno zostało zajęte przez wojsko pod dowództwem gen. L. Żeligowskiego, który pozorując bunt przeciwko rządowi polskiemu, ogłosił powstanie pod swoim zwierzchnictwem tworu *quasi*-państwowego pod nazwą Litwy Środkowej¹². Jego kształt terytorialny miały określać granice ustalone w traktacie polsko-bolszewickim z 12 lipca 1920 r. oraz polsko-litewska linia demarkacyjna z czerwca 1920 r.

Z uwagi na z góry zamierzoną tymczasowość tej jednostki geopolitycznej trudno przypisywać jej status państwa w sensie prawa międzynarodowego. Sejm w Wilnie 2 marca 1922 r. uchwalił *Akt złączenia Ziemi Wileńskiej z Rzeczpospolitą Polską*, a Sejm Ustawodawczy RP zatwierdził go 24. dnia tego miesiąca¹³. Rząd Republiki Litewskiej nigdy nie uznał tych działań.

Ostatnim aktem międzynarodowym dotyczącym pierwotnego ukształtowania granic Drugiej Rzeczypospolitej była decyzja Rady Ambasadorów z 15 marca 1923 r. o uznaniu jej wschodnich granic¹⁴.

Powyższy stan rzeczy w odniesieniu do granic państwa polskiego istniał do września 1938 r. Na podstawie wymiany not z 30 września i 1 października 1938 r. między rządami obu państw Czechosłowacja przekazała Polsce powiaty cieszyński i frysztacki (Zaolzie). Dalsza delimitacja granicy polsko-

¹⁰ Tamże, s. 601-603.

¹¹ Tamże, s. 633-638

¹² Tamże, s. 601.

¹³ Tamże, s. 659-660.

¹⁴ Tamże, s. 694-697.

-czechosłowackiej na odcinku śląskim oraz słowackim nastąpiła na podstawie wymiany not 1 listopada 1938 r.¹⁵

Trzeba jeszcze zaznaczyć, że wskutek likwidacji Czechosłowacji w marcu 1939 r. Węgry zajęły Ruś Zakarpacką i w ten sposób między dotychczasową granicą polsko-rumuńską a granicą Polski z nowo powstałym państwem słowackim pojawiła się granica polsko-węgierska.

2. GRANICE POLSKI PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

W wyniku napaści zbrojnej Niemiec 1 września 1939 r. oraz Związku Radzieckiego 17 września 1939 r. całe terytorium Polski zostało poddane władzy tych dwóch agresorów. Ich rządy zgodnie uznały, że państwo polskie przestało istnieć i tym samym mogą dowolnie dysponować jego terytorium. Wychodząc z takiego założenia, przede wszystkim dokonały podziału terytorium polskiego między sobą, a ponadto Niemcy przekazały Słowacji nieduże obszary w rejonie Tatr (fragmenty Orawy i Spiszu), a ZSRR przekazał Litwie Wilno wraz z najbliższym terenem do czasu aneksji całości tego państwa w lecie 1940 r.

Powyższe działania Niemiec i ZSRR były bardzo poważnym pogwałceniem prawa międzynarodowego. Nawet przed zawarciem traktatu o wyrzeczeniu się wojny z 27 sierpnia 1928 r.¹⁶ uważano, że dopóki toczy się wojna, dopóty nie są możliwe jakiegokolwiek zmiany granic i statusu terytorium państwa okupowanego. Finał kampanii wrześniowej nie oznaczał zakończenia stanu wojny, która ze strony Polski ze względu na uczestnictwo Francji i Wielkiej Brytanii miała charakter koalicyjny. Już na przełomie września i października 1939 r. zaczął funkcjonować na uchodźctwie nowy rząd polski i były organizowane polskie siły zbrojne. Z wyjątkiem agresorów społeczność międzynarodowa nadal uznawała państwo polskie za podmiot prawa międzynarodowego.

Z powyższych względów zarówno administrację niemiecką, jak i radziecką, a także litewską i słowacką na terytorium państwa polskiego należy traktować jako stan faktyczny nierodzący trwałych i pozytywnych skutków prawnomiędzynarodowych. Toteż w oświadczeniu z 25 lutego 1943 r. polski rząd emigracyjny słusznie podkreślił, że reprezentuje Polskę w granicach, w jakich

¹⁵ *Współczesna Europa polityczna. Zbiór umów międzynarodowych*, oprac. W. Kulski i M. Potulicki, Księgarnia Powszechna, Warszawa–Kraków 1939, s. 298-329.

¹⁶ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, oprac. L. Gelberg, t. II, PWN, Warszawa 1958, s. 303-305.

podjęła wojnę obronną 1 września 1939 r.¹⁷ Natomiast całkiem nieuzasadnione było stanowisko rządu ZSRR, wyrażone w oświadczeniu z 11 stycznia 1944 r., po przekroczeniu przez Armię Czerwoną wschodniej granicy Polski. Oświadczenie to głosiło, że granica radziecko-polska została ustalona na podstawie plebiscytu przeprowadzonego w 1939 r., aczkolwiek do granicy tej mogą być wprowadzone poprawki na korzyść Polski¹⁸. Pomijając błędne określenie akcji przeprowadzonej w trzeciej dekadzie października 1939 r. jako plebiscyt, miała ona charakter jednostronny i według prawa międzynarodowego nie mogła zmienić przedwojennej granicy polsko-radzieckiej.

W ówczesnych warunkach międzynarodowych stanowisko polskie nie miało szans akceptacji ze strony głównych uczestników koalicji antyfaszystowskiej. Rząd radziecki jeszcze 25 kwietnia 1943 r., w związku z ujawnieniem zbrodni popełnionej przez radzieckie służby bezpieczeństwa (NKWD) na tysiącach oficerów i innych funkcjonariuszach państwa polskiego w Katyniu, zerwał stosunki dyplomatyczne z polskim rządem w Londynie i podjął działania zmierzające do utworzenia proradzieckiego rządu polskiego.

Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego i rząd ZSRR 27 lipca 1944 r. zawarły porozumienie w sprawie polsko-radzieckiej granicy państwowej¹⁹. Porozumienie to przewidywało, że przy ustalaniu granicy należy przyjąć za podstawę linię Curzona, z dwiema poprawkami na rzecz Polski (obszar położony na południe od miejscowości Kryłów nad Bugiem oraz część obszaru Puszczy Białowieskiej na odcinku Niemirów–Jałówka). W części południowej granicę polsko-radziecką miała stanowić linia biegnąca od Sanu na wschód od Przemysła i na zachód od Rawy Ruskiej do rzeki Sołokija.

Cechą znamioną powyższego porozumienia było to, że zamieszczono w nim również postanowienia dotyczące terytorium państwa niemieckiego oraz Wolnego Miasta Gdańska. Strony ustaliły, że północna część Prus Wschodnich wraz z miastem i portem Królewiec odejdzie do Związku Radzieckiego, a pozostała część Prus Wschodnich oraz obwód gdański z miastem i portem Gdańsk odejdzie do Polski. Rząd ZSRR uznał zarazem, że granica między Polską a Niemcami powinna przebiegać wzdłuż linii na zachód od Świnoujścia do Odry, pozostawiając Szczecin po stronie Polski, dalej w górę Odry do ujścia Nysy, a stąd Nysą do granicy czechosłowackiej. Rząd

¹⁷ *Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z państwem radzieckim 1918-1943. Wybór dokumentów*, oprac. J. Kumaniecki, PWN, Warszawa 1991, s. 254-255.

¹⁸ Tamże, s. 278-280.

¹⁹ *Stosunki polsko-radzieckie 1917-1945. Dokumenty i materiały*, red. T. Cieślak, oprac. E. Basiński, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1967, s. 399-401.

radziecki zobowiązał się popierać ustalenie granicy polsko-niemieckiej według takiej linii.

Szefowie rządów ZSRR, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych w oświadczeniu przyjętym na konferencji w Jałcie 11 lutego 1945 r. stwierdzili, że wschodnia granica Polski powinna biec wzdłuż linii Curzona z odchyleniami od niej w pewnych okolicach o pięć do ośmiu kilometrów na korzyść Polski. Zarazem uznali, że Polska powinna uzyskać znaczny przyrost terytorialny na północy i zachodzie, a także wyrazili przekonanie, że w sprawie wielkości tego przyrostu trzeba będzie zasięgnąć opinii nowego polskiego Rządu Tymczasowego Jedności Narodowej. Zaznaczono przy tym, że z ostatecznym oznaczeniem zachodniej granicy Polski należałoby zaczekać do czasu konferencji pokojowej²⁰.

Postanowienia jałtańskie zostały powzięte bez udziału Polski i jako takie nie miały dla niej mocy prawnie wiążącej. Inaczej pod tym względem należy oceniać układ poczdamski z 2 sierpnia 1945 r.²¹ Ujęte w nim postanowienia w sprawie zachodniej granicy Polski popierał Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, który wtedy uzyskał już szerokie uznanie międzynarodowe i miał legitymację do reprezentowania państwa polskiego na forum międzynarodowym.

W układzie poczdamskim Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Związek Radziecki, a później także Francja, zgodziły się, że zanim granica Polski zostanie ostatecznie określona, byłe terytoria niemieckie na wschód od linii biegnącej od Morza Bałtyckiego bezpośrednio na zachód od Świnoujścia, a stąd wzdłuż Odry do zbiegu jej z Nysą zachodnią i wzdłuż Nysy zachodniej do granicy czechosłowackiej, włączając tę część Prus Wschodnich, która nie została oddana pod administrację ZSRR, a także włączając obszar byłego Wolnego Miasta Gdańska, będą pod administracją państwa polskiego i ze względu na to nie będą uważane za część radzieckiej strefy okupacyjnej.

Władze Rzeczypospolitej Ludowej niezmiennie prezentowały stanowisko traktujące powyższe postanowienia układu poczdamskiego jako definitywne ustalenie zachodniej granicy Polski, a przyszły traktat pokoju z Niemcami mógł tylko dokładniej określić to, co zostało uzgodnione z Poczdamiem. W polskiej nauce prawa międzynarodowego na uzasadnienie tego stanowiska przytaczano zazwyczaj następujące argumenty:

1) cztery mocarstwa, obejmujące władzę najwyższą w Niemczech, miały prawo zmienić granice państwa niemieckiego,

²⁰ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, t. III, s. 116-117.

²¹ Tamże, s. 197.

2) odstąpione Polsce terytoria określono w układzie poczdamskim jako były terytoria niemieckie,

3) decyzja o wysiedleniu z tych terytoriów ludności niemieckiej nie mogła mieć charakteru tymczasowego²².

Pośród państw – stron układu poczdamskiego stanowisko Polski w sprawie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej popierał Związek Radziecki, podczas gdy pozycja mocarstw zachodnich była dość dwuznaczna. Całkiem negatywne stanowisko w tej sprawie zajmowała Republika Federalna Niemiec, w odróżnieniu od Niemieckiej Republiki Demokratycznej, z którą 6 lipca 1950 r. Polska zawarła układ o wytyczeniu ustalonej i istniejącej granicy polsko-niemieckiej²³.

Zjednoczenie Niemiec w jesieni 1990 r. stworzyło warunki do zakończenia sprawy powszechnego uznania międzynarodowego zachodniej granicy Polski. Wyrazem tego stał się traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec z 14 listopada 1990 r. o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy²⁴.

Trzeba dodać jeszcze, że układ poczdamski traktował jednakowo przekazane Polsce były terytorium Niemiec oraz były terytorium Wolnego Miasta Gdańska. Nie podniesiono przy tym kwestii, czy to drugie terytorium było w latach 1939-1945 częścią Niemiec anektowaną już 1 września 1939 r., czy też zachowało status ustalony w traktacie wersalskim²⁵.

Granica Polski ze Związkiem Radzieckim po II wojnie światowej została ustalona w umowie z 16 sierpnia 1945 r.²⁶, która powoływała się na decyzję konferencji krymskiej (zazwyczaj nazywana jałtańską), chociaż decyzja ta dla państwa polskiego nie była wiążąca pod względem prawnomiędzynarodowym. Opisana w niej granica odpowiadała temu, co przewidziano w porozumieniu między PKWN a rządem radzieckim 27 lipca 1944 r.

Umowa o nowej polsko-radzieckiej granicy państwowej – faktycznie istniejącej już od półtora roku – uprawomocniła się 5 lutego 1946 r. Dopiero wtedy

²² Por. A. KŁAFKOWSKI, *Podstawy prawne granicy Odra–Nysa na tle umów jałtańskiej i poczdamskiej*, Instytut Zachodni, Poznań 1947; B. WIEWIÓRA, *Granica polsko-niemiecka w świetle prawa międzynarodowego*, Instytut Zachodni, Poznań 1957; K. SKUBISZEWSKI, *Zachodnia granica Polski w świetle traktatów*, Instytut Zachodni, Poznań 1975.

²³ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna*, t. III, s. 378-380.

²⁴ A. PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK, W. STASZEWSKI, *Stosunki traktatowe Polski z państwami sąsiednimi. Wybór dokumentów*, Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, Lublin 1998, s. 33-34.

²⁵ Por. L. GELBERG, *Powstanie Polski Ludowej. Problemy prawa międzynarodowego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970, s. 114-123.

²⁶ A. PERETIATKOWICZ, *Kodeks polityczny*, Księgarnia Wł. Wilak, Poznań 1947, s. 125-127.

nastąpiła prawomocna zmiana granicy ustalonej w traktacie ryskim z 1921 r. Ze stanowiska prawa międzynarodowego zmiana ta miała charakter cesji terytorialnej, w której Polska była cedentem a Związek Radziecki cesjonariuszem.

Powyższa zmiana granicy polsko-radzieckiej została jeszcze uzupełniona umową z 15 lutego 1951 r. o zamianie odcinków terytoriów państwowych²⁷. Na jej podstawie Polska odstąpiła ZSRR część terytorium o powierzchni 480 km² w województwie lubelskim, ZSRR zaś odstąpił Polsce równej wielkości terytorium w obwodzie drohobyckim. Treść tej umowy można traktować jako rzadki w stosunkach międzynarodowych przypadek cesji wzajemnej.

Inny charakter miała umowa z 5 marca 1957 r. o wytyczeniu istniejącej polsko-radzieckiej granicy państwowej w części przylegającej do Morza Bałtyckiego²⁸. Pierwotną podstawą prawnomiędzynarodową dla tego fragmentu granicy między Polską a ZSRR był układ poczdamski z 2 sierpnia 1945 r., w którym ZSRR był jedną ze stron, a Polska – państwem trzecim, wyrażającym zgodę na decyzje ujęte w tym układzie w sprawie terytorium Niemiec. Na tej podstawie Polska i Związek Radziecki mogły w umowie z 16 sierpnia 1945 r. uregulować sprawę wspólnej granicy na całej jej długości.

Granica Polski z Czechosłowacją po II wojnie światowej ukształtowała się w zasadzie według przedwojennej granicy polsko-czechosłowackiej oraz czechosłowacko-niemieckiej. Początkowo przedmiotem sporu była jednak przynależność państwowa Zaolzia. Przyczyniły się do tego polityczne okoliczności uzyskania przez Polskę tego terytorium w jesieni 1938 r., kiedy pod presją Niemiec i za zgodą Francji, Wielkiej Brytanii oraz Włoch Czechosłowacja została pozbawiona dużej części swojego terytorium.

W protokole załączonym do układu o przyjaźni i pomocy wzajemnej między Polską a Czechosłowacją z 10 marca 1947 r. strony postanowiły załatwić sprawę Zaolzia w ciągu dwóch lat²⁹. Sprawy tej nie załatwiono formalnie, lecz milcząco zaakceptowano wcześniejszy przebieg granicy korzystny dla Czechosłowacji.

Ze stanowiska prawa międzynarodowego powyższą sprawę można ująć dwójako:

1) Czechosłowacja odstąpiła Polsce Zaolzie w warunkach przymusu, zatem terytorium to powinno zostać zwrócone.

2) Nabycie przez Polskę Zaolzia, aczkolwiek naganne politycznie i moralnie, było skuteczne pod względem prawnomiędzynarodowym. Zwrot tego terytorium Czechosłowacji stanowił więc retrocesję dokonaną w nietypowej formie.

²⁷ Dz.U. z 1951 r., Nr 31, poz. 242 oraz z 1952 r., Nr 11, poz. 63 i 64.

²⁸ Dz.U. z 1958 r., Nr 37, poz. 166 i 169.

²⁹ Dz.U. z 1948 r., Nr 7, poz. 47.

*

W konkluzji niniejszego artykułu nasuwa się pytanie, czy zmiany polityczno-ustrojowe w Polsce, a zwłaszcza zmiany geopolityczne w państwach sąsiednich, miały wpływ na status prawnomiędzynarodowy granic państwa polskiego. Odpowiedź na to pytanie jest zasadniczo negatywna.

Przede wszystkim trzeba podkreślić, że Trzecia Rzeczpospolita jest pod względem prawnomiędzynarodowym kontynuatorem Rzeczypospolitej Ludowej, co wyraża się między innymi w zachowaniu mocy wiążącej umów międzynarodowych zawartych przez Polskę w latach 1945-1989, z wyjątkiem tych, które wygasły w sposób przewidziany w prawie traktatów.

W wyniku zmian geopolitycznych zaszłych na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych Polska graniczy obecnie nie z trzema (NRD, Czechosłowacja, ZSRR), lecz z siedmioma państwami (Niemcy, Czechy, Słowacja, Ukraina, Białoruś, Litwa, Rosja). I nie jest to tylko zmiana ilościowa, jeśli ocenić ją ze stanowiska prawa międzynarodowego. Zjednoczone Niemcy są sukcesorem NRD, Czechy i Słowacja są państwami sukcesyjnymi Czechosłowacji, Ukraina i Białoruś są państwami sukcesyjnymi Związku Radzieckiego, Litwa jest państwem odrodzonym po kilkudziesięciu latach podlegania administracji ZSRR, a tylko Federacja Rosyjska jest państwem, które kontynuuje podmiotowość prawnomiędzynarodową państwa radzieckiego.

Trzeba szczególnie podkreślić, że konwencja wiedeńska z 23 sierpnia 1978 r., która reguluje skutki różnych rodzajów sukcesji państw w zakresie umów międzynarodowych, stanowi, że nie dotyczą one umów w sprawie granic między państwami (art. 11)³⁰. Nie podważa tej podstawowej zasady fakt, że Trzecia Rzeczpospolita zawarła z państwami sąsiednimi różne umowy, które potwierdzają istniejące między nimi granice³¹.

³⁰ A. PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK, *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, Lublin 2006, s. 70.

³¹ Por. A. PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK, W. STASZEWSKI, *Stosunki traktatowe Polski z państwami sąsiednimi*.

BIBLIOGRAFIA

- ANTONOWICZ L., Narodziny Drugiej Rzeczypospolitej ze stanowiska prawa międzynarodowego, „Przegląd Sejmowy” 1998, nr 5(28).
- GELBERG L., Powstanie Polski Ludowej. Problemy prawa międzynarodowego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.
- JANOWSKA H., JĘDRUSZCZAK T. (red.), Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866-1925, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1984.
- KŁAFKOWSKI A., Podstawy prawne granicy Odra–Nysa na tle umów jałtańskiej i poczdamskiej, Instytut Zachodni, Poznań 1947.
- KOLASA J., Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. w świetle prawa międzynarodowego, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 5(88).
- MAKOWSKI J., Umowy międzynarodowe Polski 1919-1934, Drukarnia W. Łazarzkiego, Warszawa 1935.
- MAKOWSKI J., Zagadnienie państwowości Wolnego Miasta Gdańska, Warszawa 1934.
- PERETIATKOWICZ A., Kodeks polityczny, Księgarnia Wł. Wilak, Poznań 1947.
- Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów, oprac. L. Gelberg, t. II, PWN, Warszawa 1958.
- PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK A., Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów, Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, Lublin 2006.
- PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK A., STASZEWSKI W., Stosunki traktatowe Polski z państwami sąsiednimi. Wybór dokumentów, Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze, Lublin 1998.
- SKUBISZEWSKI K., Zachodnia granica Polski w świetle traktatów, Instytut Zachodni, Poznań 1975.
- Stosunki polsko-radzieckie 1917-1945. Dokumenty i materiały, red. T. Cieślak, oprac. E. Baśński, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1967.
- Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej z państwem radzieckim 1918-1943. Wybór dokumentów, oprac. J. Kumaniecki, PWN, Warszawa 1991.
- WIEWIÓRA B., Granica polsko-niemiecka w świetle prawa międzynarodowego, Instytut Zachodni, Poznań 1957.
- WINIARSKI B., Wybór źródeł do nauki prawa międzynarodowego, Nakład Komitetu Wydawniczego Podręczników Akademickich, Warszawa 1938.
- Współczesna Europa polityczna. Zbiór umów międzynarodowych, oprac. W. Kulski, M. Potulicki, Księgarnia Powszechna, Warszawa–Kraków 1939.

GRANICE PAŃSTWA POLSKIEGO
(SZKIC PRAWNOMIĘDZYNARODOWY)

S t r e s z c z e n i e

Celem artykułu jest przedstawienie różnych etapów kształtowania się granic państwa polskiego. Dotyczy to następujących okresów historii Polski w XX wieku: powstanie Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1923), okres drugiej wojny światowej oraz czas powojenny aż do lat dziewięćdziesiątych.

Słowa kluczowe: państwo polskie; granice.

FRONTIERS OF THE POLISH STATE

S u m m a r y

The aim of the paper is to present various stages in the process of shaping frontiers of the Polish state. The paper addresses the following periods in the 20th century history of Poland: the creation of the Second Republic (1918-1923), the periods of World War II and the post-war reality till 1990s.

Key words: Polish state; frontiers.